

Emmy Lindblom

Fyrträdgården anlades 1887 och blommar än i dag

Den gamla fyrträdgården på Stora Karlsö är nu inventerad.

I en tidigare kort artikel i Karlsöbladet nummer 2 2018 berättade jag om att jag under våren och sommaren 2018 med medel från Palmska fonden utförde mitt examensarbete i kulturvård med den gamla fyrträdgården på Stora Karlsö som studieobjekt. I följande text

kommer jag nu berätta lite mer om mitt arbete och vad jag kommit fram till. Om intresse finns för att läsa hela arbetet finns det tillgängligt på www.diva-portal.org.

Fyrträdgårdar i sig är ingen okänd företeelse, odlingar i någon mån fanns vid i stort sett alla åretruntbemannade fyrplatser. Ofta nämns odling och självförsörjning dock bara i några enstaka meningar i den litteratur av olika slag som finns publicerad om fyrar och fyrplatser, men inte sällan beskrivs det som viktigt för försörjningen och det många gånger hårda livet vid fyrplatserna.

Marken för fyrträdgården på Stora Karlsö, från början cirka en halv hektar, anlades och exproprierades av Kronan för Lotsverkets räkning (nuvarande Sjöfartsverket) samtidigt som marken för byggandet av själva fyrplatsen exproprierades, år 1887. Detta tyder på att en plats för trädgård och odling ansågs som något betydelsefullt och nödvändigt. Att området där trädgården anlades dessutom är belägen på en ur odlings-synpunkt mycket lämplig plats, naturligt skyddad mot sydvästliga vindar och precis i anslutning till en myr tyder på att viss möda lagts ner i samband med att valet av plats gjordes.

Att odla en förutsättning

Det är idag svårt att föreställa sig utsattheten det måste ha inneburit att år 1887 bosätta

Fyrmästare Gustav Adolf Jakobsson vattnar i en odlingslott i fyrträdgården. Bild från tidigt 1940-tal. Källa: Sven Jakobssons privata foto.

Fyrträdgården fotad från sydost. Här syns delar av raderna med bondpioner och narcisser som kantat en tidigare odlingslott. Foto: Emmy Lindblom.

Säkert många trädgårdsarbetare innan mig som slagit läger under askarna i mitten av fyrträdgården. Exakt hur gamla de är vet jag inte, men de finns i alla fall utritade på en karta över trädgården ritad av fyringenjör Hilmer Carlsson år 1925. Foto: Emmy Lindblom.

sig på en klippa, 6 kilometer från civilisationen, där ingen tidigare bott permanent. Att ha möjlighet att odla för husbehov måste närmast ha varit en förutsättning för att förmå någon att flytta med sin familj till en sådan kommunikationsmässigt avskuren plats i slutet av 1800-talet.

Det finns uppgifter om förhållandena vid norska fyrplatser under 1920-talet som beskriver att de som bodde på Stabben, en särskilt karg och utsatt fyrplats, var så måna om sin matjord att man, efter att ha försökt odla potatis och morötter i krukor, efter skörden samlade ihop jorden och förvarade den inomhus tills nästa säsong. Detta för att undvika att jorden helt och hållet skulle svepas iväg av vind och vatten. Liknande situationer finns beskrivna även för svenska fyrplatser.

När det gäller odlingarna vid fyrplatsen på Stora Karlsö är den tidigaste noteringen jag hittat från den 25 september år 1894, då ►

► det under inkomna handlingar diarieförts att ersättning à 50 kronor har erhållits för förtjänstfullt odlingsarbete. Avsändare är Lotskaptenen. Dylika utbetalningar gjordes ibland av lotsstyrelsen som en form av uppmuntran till sin personal, eftersom man kände till de tuffa förhållandena som ofta rådde vid fyrplatserna.

Således har personalen vid den då relativt nyanlagda fyrplatsen på Stora Karlsö sannolikt alltså ägnat en betydande del av sin lediga tid åt odling och det på ett sådant sätt att deras arbete belönades. Om odlandet gjordes för trevnads skull eller av ren självbevarelsedrift låter jag vara osagt, men i de källor jag funnit tyder mycket på att det fanns ett stort behov av tillskott i matförsörjningen på ön så långt som fram till åtminstone en tid efter andra världskriget.

Odlingsyta efter rang

Under 1930- och 1940-talen var odlingsytan i fyrträdgården på Stora Karlsö storleksmässigt ordnad efter rang hos de anställda på fyrplatsen. Fyrmästaren hade mest mark att bruka, näst i rang stod fyrvaktaren och därefter fyrbiträdet. Storleken på de anställdas respektive odlingsland stod på 1930- och 1940-talen noterat i hyresavtalen för de anställdas personalbostäder och ingick i hyran.

Det är sannolikt att denna hierarkiska indelning av odlingsmarken på Stora Karlsö kan ha varit rådande även tidigare, antagligen från det att fyrplatsen anlades. Visserligen var man från början, fram till på 1890-talet, bara två anställda vid fyrplatsen, en fyrmästare och en fyrvaktare och det är naturligtvis möjligt att man då odlade mer storskaligt och hjälptes åt att bruka hela ytan. Eftersom man hade kor som betade stora delar av ön och därtill hjälptes åt att slå hö till vinterfoder åt dessa är det tänk-

bart att man också hjälptes åt med odlingarna.

Hela fyrträdgården var från början inhägnad för att hålla både harar och betande kreatur ute. På 1930- och 1940-talen var sedan olika små lotter om cirka 7–8 kvadratmeter ytterligare inhägnade med hönsnät inne i själva trädgården. Detta framgår bland annat av fotografier från tiden samt av måtten på de strukturer i marken som jag kunnat mäta upp vid själva inventeringen av trädgården.

Inte bara grönsaker

På lotterna odlades sådant som potatis, sallat, gurka, morötter, ärtor, bönor, brysselkål och blommor, däribland till exempel pioner som finns kvar än idag, liksom mängder av olika sorters påskliljor och pingstliljor samt prydnadsbuskar i form av framförallt syrener och gullregn, men även vinbär och enstaka andra perenner. Med anledning av all denna blomsterprakt var det vid midsommartid därför såklart hit man gick för att samla grönskande kvistar att klä stängen med. All annan mark, förutom den i fyrbyn, ägdes av Karlsö Jagt- och Djurskyddsförening och växtligheten där var således skyddad och fick inte plockas eller brytas.

Under tiden från slutet av andra världskriget och fram till mitten av 1960-talet finns uppgifter om att det åtminstone odlades potatis i fyrträdgården, men sällan så pass mycket att det räckte hela vintern. Så småningom gjorde de boende sig av med kor och grisar. Denna skildring vittnar om hur trädgården brukades efter 1944, men i övrigt kan det antas att behovet och bruket av trädgården successivt minskade under följande årtionden. I och med att boskapen försvann från ön försvann också en naturlig källa till gödsel vilket också bör ha påverkat odlingsmöjligheterna.

*Stjärnnarcisser, oidentifierad sort.
Foto: Emmy Lindblom.*

*Stjärnnarciss, oidentifierad sort.
Foto: Emmy Lindblom.*

*Pingstlilja, 'Alba odorata' eller 'Actea'. 'Alba odorata' är troligtvis den rean arten *N. poeticus* L. var *poeticus* och introducerades antagligen i Sverige redan under 1600-talet. 'Actea' registrerades som sort 1927. Foto: Emmy Lindblom.*

*Stjärnnarciss, oidentifierad sort.
Foto: Emmy Lindblom.*

▶ I ett av- och tillträdessyneprotokoll för fyrbiträdeshuset från 1962 nämns inget om något planteringsland vilket tidigare varit brukligt, men i ett likadant för fyrmästarbostaden från 1964 anges att ett planteringsland ingår till bostaden, men det finns inga uppgifter om storleken på detta. I samma typ av protokoll för fyrmästarbostaden fört tre år senare, 1967, listas som brukligt vad som ingår i bostaden, men nu står sist att läsa ”och ett igenvuxet planteringsland”.

Svindlande narcisser

Tillvägagångssätten bakom mitt färdiga arbete har framförallt bestått av arkivstudier, litteraturstudier, fältinventering och intervju. Jag har sökt igenom både landsarkivet i Visby, Riksarkivet i Marieberg i Stockholm samt Sjöfartsverkets arkiv i Norrköping såväl som själva trädgården på Stora Karlsö och mätt upp den och alla lämningar och spår av kvarvarande och tidigare odlingar på platsen.

Det har varit ett fantastiskt roligt arbete och under de tre dagar i maj 2018 som jag bodde i fyrmästarbostaden och utförde huvuddelen av själva inventeringen, tillsammans med de övriga besöken i trädgården under säsongen, har mitt intresse för gamla trädgårdar och dess växter fördjupats. Det är svindlande att tänka sig att de narcisser som blommar i fyrträdgården idag kanske kom dit med någon av de första personerna som bodde och arbetade i fyrbyn, och att de uppskattade deras skönhet lika mycket då som jag gör idag. För att inte tala om de två askarna mitt i trädgården som sannolikt bevittnat det mesta av vad som hänt där, minst sedan 1920-talet. Växter och trädgårdar ger oss ju en annan dimension av tidens gång, eftersom de förändras och växer med den.

Bondpion 'Rubra Plena'. Foto: Emmy Lindblom.

Påsklilja 'Van Sion', en av de äldsta kända sorterna av narcisser och odlades åtminstone redan på 1600-talet. Foto: Emmy Lindblom.

Påsklilja, sannolikt någon av flera snarlika sorter från 1800-talet. I bakgrunden pingstliljor. Foto: Emmy Lindblom.